

LÉNÁRT TAMÁS

Az etika irodalma vagy az irodalom etikája Kovács Edit: *Letzten Endes. Literatur und Ethik in W.G. Sebalds Werk*

Aligha szorul bemutatásra a magyar közönség számára W. G. Sebald, a Bajorország egy meglehetősen eldugott részében, Allgäuban született, majd Angliában letelepedett író. Idős korában kezdett szépirodalmat publikálni, majd tragikusan korán, 2001-ben elhunyt, hátrahagyva egy négy regényből, nagyjából háromkötetnyi esszéből, költeményekből és halála után publikált, befejezetlen töredékekből álló életművet, amely a kétezres években mintegy berobbant az irodalmi köztudatba. Elsőként az angolszász, majd – talán kissé meglepő módon – a némileg lomhább német recepció fedezte fel magának Sebaldot, akit nagyon hamar a korszak egyik meghatározó, világirodalmi jelentőségű szerzőjeként emlegettek.

Sebald magyarországi fogadtatása viszonylag hamar indult, a *Kivándoroltak* fordításának 2006-os megjelenésével, ezzel egy időben Sebald neve lépten-nyomon felbukkant a magyar nyelvű irodalomtudományos diskurzusban is mint az európai posztmodern emlékezetkultúra megkerülhetetlen alakja, aki ráadásul egyedi módon fényképeket is integrált a szövegeibe, így az ekkortájt igen népszerű vizuális kultúra kutatóinak is fontos hivatkozási pontjává vált.¹ Ennél is fontosabb, hogy Sebald hol jól láthatóan, hol közvetetten, de jelentős nyomot hagyott az ezredforduló utáni magyar irodalmon. A közelmúlt és a jelen szerzői egyre-másra, különböző formában tisztelegnek a bajor származású szerző emléke előtt: említendő itt a *Természetes fény* című nagyregénye és más művei kapcsán Závada Pál, a vonatkozó esszék mellett szépirodalmi szövegekkel Bán Zsófia és Nemes Z. Márió, közvetettebben a fordító Szijj Ferenc vagy akár a Drezda-ciklus és a *Paulus* szerzője, Térey János – és a lista, ha nem is a végtelenségig, de folytatható. Nem véletlen, hogy amikor Károlyi Csaba interjújában az *Évkönyvből* elmaradó fényképekre kérdez, Nádas Péter válaszában némi bájos anakronizmussal hárít, miszerint „aztán nekem a Sebald elizélte”, mármint a bajor szerző nyomán közhellyé vált a fénykép-illusztráció irodalmi szövegek mellett.² Sebald tehát kétségkívül jelen van a magyar irodalmi és irodalomtudományos

párbeszédben, ezt jelzi az is, hogy az életmű fontos, de talán kevésbé piacképes darabjai, nevezetesen a *Légiháború és irodalom* című, nagy port kavart előadás és a *Természet után* című elbeszélő költemény, Sebald első publikált szépirodalmi alkotása is megjelent magyar fordításban.

Nem egyszerű, de annál sürgetőbb tehát a feladat, hogy Sebald valódi jelentőségét, pontosabban jelentőségének, sikerének mibenlétét tisztázzuk, vagy legalábbis minél több oldalról, minél több kurrens irodalomtudományos trendet mozgósítva világítsuk meg, faggassuk a Sebald-jelenséget. Ezzel a feladattal nézett szembe Kovács Edit *Letzten Endes. Literatur und Ethik in W. G. Sebalds Werk* című kis kötetével. A könyv német nyelvű, szerzője külhoni germanistaként szól hozzá az életműhöz – jóllehet egyes fejezetek magyarul is megjelentek –, így az előbb említett magyarországi Sebald-recepció nyomát hiába is keressük a kötetben, ugyanakkor persze Kovács tájékozódási pontjai, kérdésfelvetései aligha függetleníthetők a magyarországi irodalomtudományos diskurzus sajátosságaitól. Az angolszász etikai kritika tárgyalásánál, a német diskurzusban említett Kertész Imre-párhuzam kapcsán, Tengelyi László filozófiájára történő hivatkozásnál és más helyeken is, ha nem is szembeszökően, de elő-előbukkan a „magyar szál”, ami az angol–amerikai, illetve a német diskurzusok által uralt Sebald-kutatás piacán egy amolyan „pálya széléről” történő hozzászólást ígér, amely, ha nem is kívülről, de más perspektívából és így tisztábban látja a kutatás fősodra által magával görgetett kérdéseket.

A kötet jól áttekinthető, rendezett értekezés, amely mintha, a tudományosság szigorú követelményeinek megfelelően, megpróbálná elleplezni a szerző személyes érdeklődését vagy akár lelkesültségét a téma iránt; ez a kísérlet azonban kudarcba fullad – az egyszeri olvasó szerencséjére. A könyv egy kétlépcsős elméleti bevezetővel indul, ezt követi a „tanulmányok” című egység, amely tanulmányok az elméleti keretbe többé vagy kevésbé illeszkedő önálló, szorosabban egyes Sebald-művekhez kapcsolódó részproblémákat dolgoznak fel, érzékenyebb, reflexív, esszéisztikusabb stílusban. Mindjárt az első, Sebald és Bernhard kapcsolatával foglalkozó tanulmány személyes felütése egy másmilyen Sebald-élményről árulkodik, az ismerkedésről, amely kevésbé bizonyos elméleti koncepciók, mint inkább a mondatok, vissza-visszatérő fordulatok, a Sebald-szövegek valamiféle alaphangulata mentén történik; nemcsak személyesebb, de szövegközelibb elemzői hang szólal meg innen-től a kötetben.

A választott elméleti keret az etika és irodalom kapcsolatát helyezi a középpontba. Ez túlnyomórészt az angolszász „etikai kritika” és az irodalomtudományos „etikai fordulat” kérdéseinek számbavételét jelenti, amely, erősen leegyszerűsítve, a posztmodern elméletek „etikátlanságára”, pontosabban a klasszikus etikai szempontok dekonstruálására adott válaszként jelenik meg az elméleti bevezető első fejezetében. A bemutatás ezen a ponton inkább informatív, mint revelatív: pontosan, óvatos korrektséggel ismerteti az etikai kritika kérdéseit, érvrendszerét, alapvetően megmarad a diskurzus saját maga által kijelölt, meglehetősen szűk keretei között. Nem tárgyalja például a „kései” (’80-as, ’90-es évekbeli) Derrida által felvetett, az etika és irodalom kérdésköréhez lazábban kapcsolódó fogalmakat (mint amilyen a szuverén,

¹ Vö. többek között: GYÖRGY Péter, *Öt történet. W. G. Sebald: Kivándoroltak, Élet és Irodalom* 2006. június 30., 27.; BÁN Zsófia, *Próbacsomagolás*, Kalligram, Pozsony, 2008, 32–58.; DUNAJCSIK Máttyás – NEMES Z. Márió, *Sebaldia. Megjegyzések a kísérteties urbanitásról W. G. Sebald műveiben*, Műút 2010/4., 78–87., illetve 2010/5., 62–68.; LŐRINCZ Csongor, *Az irodalom tanúságtételei*, Ráció, Budapest, 2015, 300–333.; TAKÁCS Miklós, *Sebek és szavak: traumakultúra, traumairodalom*, Kalligram, Budapest, 2018, 107–118.

² KÁROLYI Csaba, *Egy teljes év. Beszélgetések Nádas Péterrel*, Jelenkor, Budapest, 2022, 299.

a „törvényerő”, a tanúságtétel, és egyebek mellett, az önéletrajziség), amelyek akár egy „dekonstrukciós etika” kiindulópontjaiként is érthetőek, másfelől a nemzetközi, de a hazai irodalomtudományos munkákban is gyakori vendégek. Ugyanakkor a bemutatás maga is tágitja, feszegeti az etikai kritika alapkérdését, vagyis, hogy miként tehet „jót” olvasójával az irodalom, ha egyáltalán. Kovács ugyanis egyfelől az elbeszélői „távolság” kérdésén keresztül a narratológia alapvetéseit kísérli meg újraértetni az etika irányából, másfelől pedig a Lévinas és Derrida értelmében vett „Másik” filozófiájában oldja fel az erkölcs fogalmát (amely eszerint a másikkal való kapcsolatba lépés tudományaként érthető). E kitágított etikai diskurzus irodalomtudományos alkalmazhatóságára kérdez rá a második alfejezet a németországi recepció alapján; a gondolatmenet fő támasztéka itt a Claudia Öhlschlager által kiadott 2009-es *Narration und Ethik* című tanulmánygyűjtemény.

Mindezen általános megfontolások térnek vissza a Sebald-művek etikai vagy etikai jellegű kérdései kapcsán, először a bevezető záró fejezetében, majd a könyv végi összegzésben is. A kötet által választott tág optika, amelyen keresztül az életművet vizsgálja, lehetővé teszi ugyanis, hogy a Sebald-művek sajátosságai, egységben nehezen látható jellegzetességei mégis összefüggésbe kerüljenek a kutatás „etikai” horizontjában. Ennek értelmében bír etikai vonatkozásokkal Sebald jellegzetes, a tiszta én-elbeszélőhöz képest kisebb vagy nagyobb távolságot tartó narratori pozíciója éppúgy, mint műveinek emlékezetpolitikai determinációja, amely miatt a „Holokausz utáni” irodalom egyik fontos képviselőjeként vált ismertté, különösen az Egyesült Államokban. Mindezekkel összefüggésben válhat etikai kérdéssé továbbá a Sebald-szöveg sajátos viszonya a realitáshoz és a referencialitáshoz, különös tekintettel az integrált – egyre-másra valamiféle különös bizonyítóerővel (is) rendelkező – fotográfiákra, és nem utolsósorban az irodalomtudós Sebald tanulmányainak sajátos, nem egyszer zavarba ejtő hangvételére. Ezek a magyar közönség előtt (a *Légiháború és irodalom* kivételével) talán kevésbé ismert dolgozatok tették német nyelvterületen elsőként ismertté, és mindjárt igen vitatottá Sebald munkásságát. A tipikus Sebald-tanulmány ugyanis egyrészt szinte személyeskedésig elmenően biografikus, a szerzőt és életművét szoros egységben kezelő esszé, amely nem ritkán erős kritikát vagy a tudományos stílustól idegen tételt, elvárást fogalmaz meg. Az előbbire nevezetes példa Alfred Andersch szinte gyalázkodásig merészkedő portréja, az utóbbira az említett *Lufikrieg und Literatur* című előadás, amely a német irodalmon kéri számon mintegy a légiháború emlékezetét. Korántsem stilisztikai faux-pas-ról vagy gondolati egységéről van szó az ilyen esetekben, mégis sok vitát és nem kevés félreértést generáltak Sebald ezen munkái, amelyek mintha tükröt tartanának a szépirodalmi művei elé, hol ismételve, hol pedig kifordítva azok poétikai stratégiáját. Kovács kötetének „etikai kérdésfeltevése” valóban alkalmasnak mutatkozik, hogy ezeket a széttartó vonásokat egységes keretben láttassa, csak azt sajnálhatjuk, hogy a könyv ezen a pontján még inkább megmarad az általános bemutatás, a problémakijelölés szintjén, nincsenek szövegpéldák és szoros értelmezések, amelyek a felvetések komplex működését illusztrálhatnák; az emlékezetes Sebald-mondatok után vágyódó olvasót a kötet *„Tanulmányok”* című, második fele hivatott kárpótolni.

A hat tanulmány, amely a második részt alkotja, igen szimpatikus módon tekinti át az életművet: a hat eltérő megközelítésmód egy-egy műre és/vagy egy kérdéskörre koncentrál, nem szintézisre törekszik, mégis lefedi a teljes munkásságot, szóba hozza az életművel kapcsolatos legfontosabb kérdéseket, vitákat, magabiztosan válogatja meg a szövegpéldáit. A hat írás hat külön-külön gondolatmenet eltérő fókusszal, kevés ismétléssel, amelyek azonban mégis összefüggenek, átjárják egymást, így végeredményben egy monografikus vállalkozás érzetét keltik, amely úgy vezet keresztül az életmű egészén, hogy megmarad egy-egy részproblémának szentelt, könnyen befogadható esszéek gyűjteményének. Elsőként a személyes felütésű írás Sebald és Thomas Bernhard kapcsolatát vizsgálja, a tanulmány Sebald Bernhard-émlítéseitől vezet a mondatarchitektúrák hasonlatosságain keresztül a két szerzőben közös, mély és eredendő katasztrófatudatig, az általában nem-emberi természeti képzetek formájában megjelenő „mindent átfogó entrópia víziójáig” (106). A második esszében bukkan elő a legtöbb a bevezető etika-kritikai, narratológiai érvrendszeréből, témája a *Kivándoroltak* című regény, amelyen belül legrészletesebben az Ambros Adelwarth-történettel foglalkozik. Meggyőző módon mutatja be azt a finom narratológiai eljárást, amelyről a bevezetőben is szó esett, és majd a záró tanulmányokban is előkerül: a főhős(ök) migráns-létével, a megérkezés ígérete nélküli utazás állandósulásával párhuzamba állítható a sajátos, egyszerre személyes, mégis távolságot tartó, szenvtelen elbeszélői pozíció, amely mintha éppen e köztesség – amely ezen értelmezésben etikai színezetet kap – narratológiai lehetőségét teremtené meg. Itt, Adelwarth személye kapcsán tűnik fel, hogy az elemzés egyfelől nem pszichologizál, jóllehet a főhős úgymond „megbolondul”, egy pszichiátriai intézetbe kerül, ahol sajátos módon beteljesedik élettragédiája, az elektrosokk-kezelésekkel voltaképpen mestersegesen darabolják fel, pusztítják el az emlékeit és ezáltal a talán leginkább árnyékszerűnek nevezhető személyiségét. Persze korántsem csak ez az egyetlen Sebald-szöveg, ahol a „mélabú”, a depresszió klinikai tapasztalata kulcsot adhatna az olvasó számára bizonyos szövegmozzanatok megértéséhez, amiként, másfelől, az sem meglepő húzás Sebaldtól, hogy Adelwarth Kovács által részletesen elemzett naplója esetében éppen a szöveg hordozója, az „apró betűvel, nemritkán több különböző nyelven” teleírt, a szöveg mellett képi illusztrációként is megjelenő zsebnaptár lesz a narratív távolság garanciája: a nehezen kibetűzhető napló úgy enged intim betekintést Adelwarth mindennapjaiba, hogy fenntartja e hozzáférés bizonytalanságát, másodlagosságát; a napló az elbeszélés mise en abyme-jaként érthető. A pszichologizáció és az írás mediatisációs dilemmáira való ráhagyatkozás úgy kísérik végig az életművet, hogy Sebald gyakorlatilag nem használja sem a pszichológia, sem a médiaelmélet nyelvét, és ebben Kovács Edit követi a szerzőt; e szempontokat nem építi be az argumentációba. Annak ellenére igaz ez, hogy a harmadik esszé az *Austerlitz* című regény fényképeiről szól, ugyanis itt sem elsősorban az intermediális vonatkozások, mint inkább a fényképek sajátos „örülete” (Barthes) kerül előtérbe, az ottlét és a távollét sajátos vegyülete, amelyet illetéknként joggal illeszt Kovács az előző fejezetben kidolgozott „köztesség/köztes lét” paradigmájába. A negyedik esszé Walter Benjamin allegóriefogalmával olvassa össze a *Szturnusz gyűrűi* című regényt, persze

itt is kitekintéssel az életmű egészére. A lényegretörő érvelés biztos kézzel emeli ki a „nyelvi romokként” értett allegória összefüggését a melankóliával, a benjamin-i történelemfelfogással, és mutat rá az alakzat jelentőségére. Az allegória ugyanis – már Benjaminsnál – a nyelv azon vonására utal, hogy mást mond, mint amit gondol, és mint ilyen, a közvetlenül hozzáférhető „valóság” ideáját felszámolja ugyan, mégis valamiféle reményt adhat a katasztrófa felé vágtató világban, méghozzá az irodalom lehetőségét, amely ezek szerint úgy tud elmondani valamit, hogy mégsem (közvetlenül) azt mondja el.

Ez a gondolat merülhet fel a két záró esszében is a fonákjáról, itt esik szó ugyanis Sebald irodalomtudományos, vagy inkább nem szépirodalmi munkásságáról, elsősorban a *Légiháború és irodalom* című esszéről, másodsorban pedig az ezt kísérő tanulmányokról, mindenekelőtt a különösen kemény hangú Alfred Andersch-, illetve Hermann Broch- és Jean Améry-esszékről. Főképp az előbbivel Sebald még életében komoly, gyakran kritikus visszhangot váltott ki; mint már szó esett róla, itt olyan kritikus hangvételű írásokról van szó, amelyek merészen vegyítik a történeti-életrajzi tényeket az irodalomesztétikai megfontolásokkal, és ez alapján mondanak ítéletet, hol egyes művekről, hol pedig az egész személyről. A kötet záró tanulmányai mintegy magyarázzák Kovács Edit kötetének etikai koncepcióját, hiszen itt bukkan elő Sebald explicit moralistaként, aki azt vallja, hogy „morálisan kompromittálható” szerzők aligha írhatnak „jó irodalmat” (Sebald egy levelét idézi Kovács – 171.). A kötet higgadtan, óvatosan elemzi a Sebald „botrányos” kijelentései körüli vitát, s talán e már-már túlzott óvatosságnak köszönhető az is, hogy a bemutatás megtorpan Sebald érvelésének nyilvánvaló, vagy legalábbis nyilvánvalónak tűnő ellentmondásainál, amelyek kimutatása a Sebald-kutatás egyik fontos célkitűzésévé vált az utóbbi években. Sebald a háború borzalmainak irodalmi reprezentációit szemlélve igen szigorú; kifogásolja, ha a szerzők túlzottan metaforikus nyelven szólnak meg (rosszabb esetben a náci idők nyelvhasználatát örökítik át, de az is baj, ha az avantgárd egzaltált fogalmaira bukkan), ha túlzottan „személyes” fokalizációt alkalmaznak, ugyanakkor a rémségek „realisztikus”, szenttelen leírásaival sem mindig, vagy csak részben elégedett. A Sebald-recepció nem is késlekedett, hogy az érvelés vehemenciájára, az érvek bizonytalanságára, sőt, a kifogásokkal megegyező eszközzel élő Sebald-szöveghelyekre rámutasson, jóllehet, ez a kutatói attitűd csekély valódi eredménnyel kecsegtet, inkább értetlenkedésnek hat, és Sebaldot egy olyan vitapozícióba kényszeríti, amelyet ő maga aligha ambicionált. Kovács azzal zárja a kötetet, hogy továbblép az „elszámoltató” elemzések horizontjától, még ha csak egy kisebb, óvatos lépéssel is. A korábbi fejezetek – különösen narratológiai – problémafelvetéseit felelevenítve kísérli meg feloldani a Sebald-érvek „tarthatatlanságát”. Visszanyúl az Ambros Adelwarth-történetben észlelt „köztesség” fogalmához, amely itt az „alteritás narratív etikájának” (190.) alapjául szolgál, amennyiben a közelség (empátia) és a távolság (szenttelenség) sajátos, szétválaszthatatlan vegyületét hozza létre a Sebald-szövegekben. Ez a kétségtelenül élesszemű meglátás, a moralizáló kritika és a szépírói stratégiák összekapcsolása zárja Kovács Edit könyvét, amely inkább újabb utakat nyit, mint végérvényesen lezárna, *horribile dictu* eldöntené a vitát. Ha ugyanis

a *Kivándoroltak* sajátos narrációja nem csupán egy stiláris döntés, egy „mélabús” nézőpont egyes élettörténetek elmondásához, hanem, mint azt különösképpen az Ambros Adelwarth-epizód példázza, egy személyiség, egy élet felbomlásának, a szubjektivitás fokozatos és egyenesvonalú pusztulásának ábrázolását lehetővé tevő nyelv, akkor a pusztítás az embert középpontjába állító történelemmel szembeállított „természet-történetének” (Naturgeschichte) megírására törekvő Sebald moralizálása is túllép az emberen (és az etikai kritika humanista premisszáin): azt a nyelvet keresi (hiába), amely nem vádol, és nem tanít, nincs tanulsága (morálja), hanem éppen ezek lehetlenségét posztulálja a katasztrófa nem emberi léptéket követő végbemenetelével szemközt.

(*Praesens, Wien, 2021.*)

A RÁCIÓ KIADÓ GONDOZÁSÁBAN MEGJELENT A LIGATÚRA SOROZAT ÚJABB KÖTETE

Verseghy Ferenc (1757–1822) a 18–19. század fordulójának egyik emblematikus alakja. Pálos szerzetesként indult, végül egyházmegyés pap lett, és fordítóként, korrektorként, nevelőként, tankönyvíróként kereste kenyerét. Sem egyházi feljebbvalóival, sem a világi hatóságokkal nem volt felhőtlen a viszonya. Millot-fordításához fűzött értekezései miatt elmarasztalták, a Martinovics-összeesküvésben való részvételéért évekre bebörtönözték. Szabadulása után hamar a legmagasabb főúri körökbe került, később az első magyar nyelvű katolikus folyóirat munkatársa lett, s a Biblia új magyar fordításán dolgozott.

Hogyan fér meg egyetlen személyben egymás mellett ennyi különféle karakter? S ezek miként egyeztethetők össze azokkal a társadalmi szerepekkel, amelyeket Verseghy betöltött? A jelen kötet e kérdésekből kiindulva egy történet elmesélésére vállalkozik. Azt vizsgálja, miként vált Verseghy a pesti pálos rendházban szolgáló szerzetesből a klasszikus századforduló egyik legaktívabb, laikus közegben is boldogulni igyekvő literátorává, s hogy karakterének egyházi és világi vonásai miként befolyásolták életének és karrierjének alakulását, magatartásának és műveinek korabeli fogadtatását.

A RÁCIÓ KIADÓ GONDOZÁSÁBAN MEGJELENT

2023
660 oldal
4999 Ft

A huszadik század első felének, egyben a magyar sajtótörténetnek is egyik legjelentősebb folyóirata a Nyugat volt, amit szerkesztői, szerzői, megjelent közleményei és változatos recepciója egyaránt alátámasztanak. A lap értéktudata, értékválasztása, valamint távolságtartása elkülöníthető korszakainak is egységet biztosított, különbözőzése viszont fennállása alatt és utóéletében egyaránt ideológiai idegenkedéseket váltott ki. Három plusz egy nemzedéke pedig nem csak a század második felének irodalmát befolyásolta, hatása láthatóan hosszan tartónak bizonyul.

A Nyugat kiadói intézményesülése amellet, hogy elősegítette a folyóirat fennmaradását, egyedi színekkel járult hozzá a huszadik századi magyar könyvkiadáshoz: Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz, Illyés több művét, Ignóty, Fenyő Miksa, Kaffka Margit, Török Sophie s mások könyveit adta ki. Kezdetől figyelmet fordított a világirodalomra is, többek között Marcel Proust, Roger Martin du Gard, Ivan Cankar műveit jelentette meg; úttörő jelentőségű volt külföldi antológiasorozata is. Az első Nyugat impresszumú könyv 1909 nyarán készült el, az utolsó 1948. december végén. A 2000-ben megjelent kiadótörténeti monográfia után e kötet a jegyzetekkel kísért forrásokat adja közre: a működéssel kapcsolatos kéziratári és levéltári iratokat, dokumentumokat, a Nyugat és Nyugat Nyomda kiadójelzésű könyvek leírását, valamint néhány kiadástörténeti tanulmányt.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Ráció Kiadó szerkesztőségében:
1072 Budapest, Akácfa utca 20. Telefon: 06-1 321-8023 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

Ára: 700 Ft
Előfizetés egy évre (4 szám): 2500 Ft

A RÁCIÓ KIADÓ GONDOZÁSÁBAN MEGJELENT A RÁCIÓ-TUDOMÁNY 28. KÖTETE

2023
248 oldal
3250 Ft

„Nem éppen kirívó esemény, ha valaki a kifejezés nehézségébe ütközik: szinte lépten-nyomon előfordul, hogy a nyelv nem adja magát vagy nem forog, s a beszéd fonala megszakad, a szavak pergése megakad. Móricz azonban éppen hogy beszél ott, ahol más hallgat. Az irodalom legsajátosabb teljesítménye mintha abban állna, hogy nyelvében alakot ölthet, megszólalhat az, aminek látszólag nincs helye ebben a nyelvben [...]. Kosztolányi tulajdonképpen éppúgy nem a Móricz-elbeszélések szűkszavúságát emeli ki, fokozva-kielezve az elhallgatások súlyát, ahogy a későbbi pályatárs, Esterházy Péter híres-hírhedt előszó-esszéje sem: ahol »lassan elfogy a levegő, két ember néz farkasszemet, [...] két artikulálatlanság, két némaság - amire Móricznak még mindig marad szava. [...] (ahol - tehát? - minden szöveg, a tér is.)« Ahol már nem számítunk rá, ott, és még mindig, működik a nyelv.”

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Ráció Kiadó szerkesztőségében: 1072 Budapest, Akácfa utca 20.
Telefon: 06-1 321-8023 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu